Věda, školy a budoucnost
Ladislav Hejdánek
◆ projev, česky, vznik: 1991 ◆ poznámka: Podklady pro vystoupení v Československém rozhlase
◆ speech, Czech, origin: 1991

Věda, školy a budoucnost [1991]

pro rozhlas

Prošli jsme v posledním půlstoletí mnohonásobnou krizí, jejíž důsledky na nás budou ještě dlouho doléhat. Nejhorší není ani tak to, co pociťujeme a co si uvědomujeme, jako spíše to, čeho si nevšímáme a o čem ani pořádně nevíme. Věcné, materiální, technické a ekonomické škody a nesnáze jsou zajisté obrovské, ale pokud je známe a pokud o nich víme, můžeme něco podniknout k jejich překonání a řešení, pochopitelně za předpokladu, že si s nimi budeme vědět rady. Již v rámci těchto poměrně zjevných a vcelku dobře registrovatelných potíží se ukazuje rozhodující význam rozumu, tj. jednak přirozené inteligence, jednak vzdělání těch, kdo za nápravu jsou a budou odpovědni a kdo mají na příslušných úrovních vedoucí funkce. Ještě daleko důležitější jsou však znalci a odborníci tam, kde si většina občanů a často bohužel i politických osobností, dokonce i vysokých státních představitelů ve vládě i v parlamentě neuvědomuje dalekosáhlý dosah některých poruch nebo zase nedomyšlených opatření, a to jen proto, že škody nejsou okamžité anebo že nejsou tak nápadné, aby zavčas varovaly. Ale vůbec nejhorší je snad obrovský pokles respektu k znalcům a odborníkům, takže i tam, kde se tu a tam ozvou, málokdo jim popřeje sluchu, pokud se mu to náhodou nějak nehodí do jeho vlastních záměrů a plánů. Spravedlivě je ovšem třeba říci, že odborníci a vůbec inteligence si tím jsou do značné míry sami vinni. Jenže hledat, na čí straně je vina větší, nemá obvykle mnoho smyslu, protože tím se nápravy nedosáhne.

Všichni víme, že bychom potřebovali mnohem víc peněz na nápravu špatného stavu celé naší společnosti, ale už si nejsme tak jisti, jak by ta náprava měla začít a jakým způsobem by měla pokračovat. Mnozí lidé dnes začínají pochybovat o tom, že rozhodování o tom je na různých úrovních, od nižších až po nejvyšší, ve správných rukou. Kromě toho všichni s obavami sledujeme, že mnozí novopečení i staropečení politikové nejrůznějšími způsoby odvádějí zájem veřejnosti od vážných a zcela věcných problémů ke sporům, které k ničemu nevedou nebo které dokonce hrozí, že se dříve nebo později vymknou a povedou ke katastrofám. Tak se zdá, že naším největším problémem není ani tak nedostatek financí, nýbrž nedostatečné záruky, že i těch prostředků, jež máme k dispozici, bude kvalifikovaně použito. Opakovat, že musíme šetřit, je vcelku zbytečné. Jednak to každý ví, jednak přece šetřil také komunistický režim. Vedle toho však také rozhazoval. Naším předním problémem jsou priority, jinými slovy, půjde o to, na čem budeme šetřit a do čeho budeme ušetřené investovat.

Vlády kupříkladu začaly šetřit na vědě a na vědeckých ústavech. Ředitelé ústavů prý nebudou mít na výplatu již v druhém pololetí tohoto roku. Věda je nepochybně nákladná, ale nejnákladnější jsou projekty a jejich technické vybavení, nikoliv mzdy. Stane-li se uprostřed roku, že vláda nemá na mzdy vědeckých pracovníků, nikdo mne nepřesvědčí, že pracuje dobře. Takové věci je možno a nutno řešit s předstihem. Hraje si snad vláda s Akademií na tržní vztahy? Kdo tu stanovil pravidla hry a jaká jsou? Podobná situace je na vysokých školách. Mají snad naši vládnoucí ekonomové dojem, že jsme stále ještě natolik bohatí, že si můžeme dovolit šetřit na vzdělání nových generací a na výchově nových odborníků všeho druhu? Pokud ano, je to vážný politický, ale i ekonomický lapsus. Ukažme si to na hrozící emigraci nejlepších odborníků. Nejistota vědců, pokud jde nejen o jejich osobní budoucnost, ale o budoucnost jejich výzkumných projektů a plánů, nutně vede a nadále povede k tomu, že budou hledat způsoby, jak své myšlenky realizovat. Nepůjde-li to doma, pokusí se o to jinde. Už dnes neuplyne týden, abychom se nedozvěděli o tom, kdo zase odešel. To nesmíme posuzovat jako selhání nebo dokonce zradu. Věda je záležitostí celého lidstva; každý intelektuál je povinen udělat vše pro to, aby svým bádáním přispěl lidstvu, nejenom své zemi nebo svému národu. Z hlediska vědy samotné je dokonce žádoucí, aby nejnadanější odborníci odcházeli pracovat tam, kde jejich talentu a vzdělání bude co nejlépe využito a kde se dokonce sami budou moci ještě rozvinout. Pro vědu to bude zisk, ale pro naši společnost to bude těžká ztráta. Kulturní úroveň každé země se posuzuje právě podle toho, jakým podílem přispívá všemu lidstvu, a dnes se nejvíc hodnotí právě vědecký, především ovšem přírodovědecký výzkum (ale i to se už mění, lidé si stále víc uvědomují důležitost věd společenských a

vůbec kultury). Vládě, která umí jen snižovat peníze na vědu a na školství, nebo která proti tomuto snižování např. v důsledku inflace nic nedělá, nepomohou žádné výmluvy na objektivní potíže. Výsledek bude navzdory takovým výmluvám stejný: katastrofy, které postihly naši společnost v posledním půlstoletí, budou pokračovat dál. Každý další ztracený rok nás, resp. naše potomky přijde desateronásobně a možná stonásobně dráž v budoucnosti, budeme-li chtít nadále žít na účet příštích generací.

Vládu ani parlament si ovšem nevybírají vědci ani učitelé. Bude-li tedy šetření vlády vypadat i nadále tak, že se bude ubírat všude, kde to nenarazí na masový odpor, budou se vědci a učitelé muset spoléhat jen sami na sebe. To první, co si budou muset přiznat, aby mohli situaci čelit co nejefektivněji, je skutečnost, že ani ve výzkumu, ani na vysokých školách nejsou všichni stejně dobří a stejně nepostradatelní. Jak Akademie, tak vysoké školy a především univerzity tedy budou muset vypracovat vlastní plán, jak nepříznivé okolnosti čelit. Když budou jen čekat a nechají vývoj náhodám, ztratíme hned na počátku všechny, kdo se budou moci uplatnit v zahraničí za nesrovnatelně výhodnějších podmínek než zde. Z nich se vrátí zase jen ti, kdo nebudou právě nejúspěšnější; o několika entuziastech a vlastencích se nemusíme zvlášť zmiňovat. Situace je ovšem o to závažnější, že i průměrný vědecký pracovník si vydělá v zahraničí víc, i kdyby dělal jenom pomocnou sílu. Teprve po jistém čase přijde na to, že tak ovšem ztratí společenské postavení, které považoval zde za samozřejmé. Ale co tedy mohou vědecké ústavy a univerzity reálně podniknout? Bude to těžká operace: budou muset vlastními silami nápravu provést, tj. budou muset rozhodnout, kdo je nejspíš postradatelný a koho bude nutno propustit. Vznikne mnoho hořkosti a pocitů nespravedlnosti. Budou takoví, kteří nebudou váhat a začnou vytahovat staré historiky; možná budou někteří volat po lustracích i v Akademii a na vysokých školách. Zase to bude příležitost pro ostré lokty, pro upevňování a nové formování mikromafií a pro hledání protekcí. Budou se dělat chyby, jako všude tam, kde na sebe lidé berou riskantní úkoly. Ale nebudou se dělat jenom chyby, kdežto nedělat nic a nechat všemu volný průběh znamená nadělat celou horu chyb, aniž by se cokoliv opravdu řešilo.

Vědci a vysokoškolští učitelé však musí pamatovat zejména na to, že věda ani umění ani školy neobstojí bez zájmu a podpory společnosti. Proto přední organizátoři reformy vědeckých ústavů a vysokých škol musí se svými projekty a plány předstupovat před veřejnost a přesvědčovat nejširší vrstvy o tom, jak je vzdělání a věda a umění pro společnost naprosto nezbytnou potřebou a jak naše budoucnost záleží mnohem víc na nich a vůbec na naší intelektuální, kulturní a duchovní úrovni než na veškeré technické a státní politice. Politikové si snad ještě nějaký čas budou moci dovolit předstupovat před veřejnost s nepromyšlenými programy a dokonce s demagogií. Nic takového si však nesmějí dovolit intelektuálové, neboť ti vposledu nikdy neslouží, nebudou sloužit a nesmějí sloužit okamžité politické potřebě, nýbrž právě naopak cílům, které jsou nekonečné, a povinnostem, jež nikdy nebudou naprosto splněny. Proto také nesmějí plýtvat sliby, ale nesmějí ani zneužívat falešných nadějí, tím méně je vyvolávat. Nejvyšším cílem a posláním všech věd i filosofie i všech druhů umění je ukazovat skutečnost v pravém světle, tj. ve světle pravdy. Nemohou proto slibovat nic jiného a nic víc.